

Navro'zxon MUZAFFAROV,
Samarqand Iqtisodiyot va Servis instituti o'qituvchisi
E-mail: jtaniqulov140@gmail.com

Samarqand Iqtisodiyot va Servis Instituti dotsenti S.Ro'zimurodov taqrizi asosida

XVI ASR MOVAROUNNAHR IJTIMOY – SIYOSIY HAYOTIDA SHAYX HUDOYDODI VALINING TUTGAN O'RNI

Аннотация

Maqolada xalq ma'naviyatini boyitishga xizmat qilib kelgan tasavvuf ta'limoti haqida so'z yuritiladi. SHu bilan birga SHayx Xudoydod Valiyning faoliyatida an'anaviy yassaviya g'oyalari, xususan, tarki dunyochilikdan farqli ravishda jamiyat hayotiga faol aralashish haqidagi ijtimoiy-falsafiy g'oyalari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Tafakkur, ma'naviyat, milliy qadriyat, milliy ruh, tasavvuf, insonparvarlik, poklik, mehnatsevarlik, tariqat, fano.

THE ROLE OF SHEIKH KHUDOYDODI VALI IN THE SOCIAL AND POLITICAL LIFE OF MOVAROUNNAHR IN THE 16 TH CENTURIES

Annotation

The article deals with the teachings of mysticism, which have served to enrich the spirituality of the people. At the same time, the work of Sheikh Khudoydod Wali reflects the socio-philosophical ideas of traditional Yassavi ideas, in particular, the active involvement in the life of society, in contrast to the secular world.

Key words: Thinking, spirituality, national value, national spirit, mysticism, humanity, purity, diligence, sect, fano.

РОЛЬ ШЕЙХА ХУДОЙДОДИ ВАЛИ В ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ МОВАРОУННАХРА В XVI ВЕКЕ

Аннотация

В статье рассматриваются учения мистицизма, которые способствовали обогащению духовности людей. В то же время творчество шейха Худойдоды Вали отражает социально-философские идеи традиционных идей Яссави, в частности, активное участие в жизни общества, в отличие от светского мира.

Ключевые слова: Мышление, духовность, национальная ценность, национальный дух, мистика, человечность, чистота, трудолюбие, секта, фано.

Ma'naviy merosga yangicha yondashish va yangicha fikrlash taqozasi tufayli bizga noma'lum bo'lgan ko'pgina tafakkur va tasavvuf allomalari bo'lgan yurtdoshlarimizni yangidan kashf etdik. Ularning ilmiy-ma'rifiy meroslarini o'rganmoqdamiz, hayotga tadbiq etmoqdamiz va ul buyuk zotlarning hayot-faoliyatlariga bag'ishlangan ilmiy-amaliy anjumanlar o'tkazmoqdamiz. Shak-shubha yo'qkim, bu kabi ishlar xalqimizning va asosan, o'sib kelayotgan yosh avlod dunyoqarashining ijobiy shakllanishiga o'z ta'sirini ko'rsatmay qolmaydi, albatta.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning "Ma'lumki, qadimiy madaniyat va sivilizatsiyalar chorrahasi bo'lgan yurtimiz zaminidan o'rta asrlarda minglab olimlar ulamolar, buyuk mutafakkir va shoirlar, aziz-avliyolar etishib chiqqan. Ularning aniq fanlar va diniy ilmlar sohasida qoldirgan bebaho merosi, butun insoniyatning ma'naviy mulki hisoblanadi[6]" – deb ta'kidlashlari bejiz emas, albatta.

Islom dinining quvvati bo'lgan Buxoro kabi Karmanadan ham ko'plab shayxlar, din peshvolari etishib chiqqan. Qosim Shayx Azizon, Mavlono Orif Deggaroniy, Mir Said Bahrom, Temurshayx Azizon, Shayx ustod Sulaymon al-Karminiy va yana shu kabi ko'plab allomalar jahon tarixi sahifalaridan joy olgan.

Qosim Shayx Azizon: Qosim Shayx Azizon, Buxoro hududi bo'ylab yashagan shayx bo'lib, Islom dini va tarixi haqida yuqori darajada ilmiy bilimga ega bo'lgan. U, dinning tashqi tarqatuvlariga qarshi turdi va o'z fikrlarini ifodalagan shayxlardan biri sifatida taniladi.

Mavlono Orif Deggaroniy: Orif Deggaroniy, Islom dini va ma'naviyatning o'zgaruvchiligi va islohotlari bo'yicha mashhur bo'lgan bir shayx edi. Uning ijodiy yaratqichligi va fikrlari, uning hayoti va faoliyati bo'yicha bir qator ilmiy maqolalar mavjud.

Mir Said Bahrom: Mir Said Bahrom, Buxoro hududida yashagan mashhur shayxlardan biri edi. U, Islom dinini yuqori darajada o'rganib, uning ma'nosi va amaliyoti bo'yicha ilmiy asarlar yozgan.

Temurshayx Azizon: Temurshayx Azizon, Buxoro hududi bo'ylab etiborga ega bo'lgan shayxlardan biri edi. U, o'z davri davrida diniy va ilmiy yuksak darajada bilimga ega edi.

Shayx Ustod Sulaymon al-Karminiy: U ham Buxoro hududi bo'ylab mashhur bo'lgan shayxlardan biri edi. Islom dinini o'rganib, uning diniy fikrlari va yuksak ma'naviyatiga ega edi.

Bu shayxlar, Buxoro va undan atrof joylashgan hududlarda Islom dini va ma'naviyatning o'zgaruvchiligi va rivojiga katta ta'sir ko'rsatgan shaxslardan ba'zilar hisoblanadi. Ular, tarixiy yozma asarlar, maqolalar va ta'limoti orqali Islom dinini o'qitgan, ta'lim berishgan va uning tashqi tarqatuvlariga qarshi turib, dinning muqaddasligini himoya qilgan shayxlardan ba'zilar bo'lib taniladi.

Shunday buyuk insonlardan biri XV asrning ikkinchi yarmida Karmanada tug'ilib, voyaga etgan mashhur alloma Shayx Xudoydod Validir.

Ul zotning XV-XVI asrlarda tasavvufdagi yassaviya-jaxriya tariqatining rivojlanishida qo'shgan xissasi, adabiy

merosi, tariqatdagi silsilalari, avlodlari shajarasi, piru muridlari kabi masalalarni o'rganib, uni zamondoshlarimizga havola etish bugungi va kelajak avlodlar uchun muhim ma'naviy ozuqadir.

Murakkab bir vaziyatda voyaga etgan Shayx Xudoydod Valining ma'naviy faoliyatida hayotdan bezib, umidsizlangan xalq ommasi, adolatsiz hukmdorlardan jabr ko'rgan mehnatkash xalqning hayoti o'z aksini topgan. Shayx Xudoydod zamona beklari, oqsuyaklar, askar boshliqlari qatorida bo'lmadi, aksincha mazlum sinfning orasida, ular bilan hamnafas yashadi. Mehnatkashlarning qayg'ulari bilan yig'lashga majbur bo'ldi. Shayboniy xukmdorlar Shayx Xudoydodga o'zlari uchun madad so'rab, ko'plab sovg'a va in'omlar yuborsalar ham, o'z saroylariga taklif qilsalar ham Hazrat Xudoydod ularni qaytarib, ayrimlarini esa beva-bechoralarga tarqatar edi. Shayx Xudoydod "Al-faqr un faxrun" ya'ni, "faqirligim fahrimdir", degan naqlga doimo amal qilardi [7].

Shayx Xudoyberdi yoshlik chog'larida Registon maydoni yaqinidagi Ko'i Bo'stonixon mavze'sidagi boloxonali odmiyona uyda uch yil faqirona umr kechirdi. Kezi kelganda, bu yerda shu voqeani eslab o'tish o'rinli bo'lardiki, Hazrat Shayx umrlarining oxirgi yillarida Samarqand podshosi Abu Sa'idxon ibn Kuchkunchixon (Shayboniy hukmdor, 1530-33 yillar hukm surgan)) ul zotga muxlis bo'lib, o'z saroyiga taklif qilganida, Hazrat Shayx saroyga borayotib, o'zlarining boloxonali ushbu faqir kulbalariga qaragan holda hayqirib, afsus chekkan ekanlar. Demak, Hazrat Shayxning mijosi shunday tuzilgan ediki, saroydagi koshonadan ko'ra ushbu faqirona kulbani afzal ko'rar va bu fano darajasiga etishganlikning belgisi edi.

Ilm va riyoatchilik tufayli yuqori martabalarga yetishgan Shayx Xudoyberdi o'ziga ma'naviy pir axtarib, Jahriya tariqatining mashhur arbobi Shayx Jamoliddin Azizning huzurlariga boradi. Manba'larda qayd etilishicha, uchrashuv chog'ida Shayx Jamoliddin ul kishidan-"nomingiz nima?" deb so'raganlarida: "Nomim Xudoyberdi", deb javob berganlar. Shunda Shayx Jamoliddin: "Moro Xudoydod (Menga sizni Xudo etkazdi), endi sizning nomingiz Xudoydod bo'lg'usidir",- degan ekanlar. Va shundan e'tiboran, ul zot Xudoydod nomi ila mashhuru manzur bo'lganlar. Sohbi karomatu maqomat va haddan tashqari xoriq adat sifatlariga ega bo'lgan Shayx Xudoydod kibru-havoyi nafslardan parhezda bo'lgan eng taqvodor tabaqa namoyandalari biri bo'lib, sabru-qanoat va riyoatchiliklari tufayli fano darajasiga yetganlar hamda "Vali" degan ulug' nomga sazovor bo'lganlar.

Shayx Xudoydod Vali beva bechoralarning tarafini olish bilan birga o'z davrining taniqli polvonlaridan bo'lgan. Naql qilishlaricha, bir kuni Shayx Xudoydod Vali Qarnab dashtiga boradi. Qarnab beringing xalqqa adolatsizligini ko'rib, juda g'azablanadi, qishloq oqsoqollari bilan kengashib, hokimga arz qilish maqsadida Buxoroi Sharifga boradi. Hukmdor uyushtirgan saylga qatnashib, mamlakat polvonlari bilan kurashib, barchasini engadi va hokimning e'tiborini qozonadi. Shunda hokim Shayx Xudoydod Azizni qabul qilib, orzu-tilagini so'raydi. Hazrat Qarnab beringing adolatsizligini aytib, xalqni undan xalos qilishini so'raydi. Iltimosni qondirgan hokim Qarnab beringi jazolaydi va u erda adolat o'rnatadi [8].

Shunga o'xshash voqea yana bir manbada keltiriladi: Azizon Shayx Xudoydod Vali 1490 yillar atrofida Buxoro shaxrida Gulisurh musobaqasida Movarounnuhning

maydonga da'vogar jami ellik olti polvonini yiqitadi. Shunda temuriy hukmdor Muhammad Boqiy Mirzo Shayx Xudoydoddan tilak so'raganlarida hozirgi Nurobod tumani o'rnidagi Ulus elatining adolatsiz beringi vazifasidan ozod etishni so'ragan ekan [9].

Qirq yoshgacha Karmanada yashagan Hazrat Xudoydod Samarqandning G'azira maskanida (hozirgi Jomboy tumani) ham o'ttiz yil yashash asnosida o'z mehnati bilan kun ko'rib, halol va pok luqma, pokiza iymon va kuchli e'tiqod bilan umrguzaronlik qilib, o'z suhbatdoshlari-yu muridlarini ham shunga da'vat etadi.

Shayx Xudoydod Valining sodiq muridlaridan hisoblanmish Hazrat Olim Shayx qalamiga mansub "Lamahot min nafahot ul-quds"(forscha, O'zFA Sharqshunoslik institutida uch nusxada saqlanmoqda), Hofiz Tanish al-Buxoriy qalamiga mansub "Abdullanoma" tarixiy asari ("Sharq" nashriyotida 1999-2000 yillarda to'liq nashr etildi), "Manoqibi Shayx Xudoydod Vali"(forscha, hozirgi kunda Hazratning G'aziradagi avlodlari qo'lida saqlanmoqda), Abu Tohirxo'ja Samarqandiyning "Samariya" asari (1991 yilda nashr etilgan), Hasanxo'ja Nisoriyning "Muzakkir ul-axbob" qo'lyozmasi (forschadan Ismoil Bekjon tarjimasi, 1993 yilda Toshkentda nashr qilingan), Abdulg'ani Kashmiriyning "Rivzat ul-rizvon" asari (XII asrda yozib tugatilgan asarning turli nusxalari mavjud), Qozi Mir Muhammad Vafo Karminagiyning "Tuhfai al-Xoni" tarixiy asari (bu asar 395 betdan iborat bo'lib, O'zFA Sharqshunoslik institutida 1359/raqami bilan saqlanadi), Muhammad Sharif Husayniy al-Alaviy al-Buxoriyning (XIX asrda yashagan) "Hujjat ul-zokirin" tazkirasi (Samarqand shahridagi muzeyda saqlanadi), Abdul Baqo ibn Xoja Bahovuddin tomonidan 1617 yilda yozilgan "Jome' ul-maqomat" asari (O'zFA Sharqshunoslik institutida saqlanadi), Fitratning asarlari va boshqa shunga o'xshash ko'plab risola va hujjatlarda Xazrat Xudoydod Vali shaxsiyatlar, hayoti va faoliyati haqida ma'lumotlar keltiriladi [10].

Hazrat Xudoydod Vali o'zining yassaviy-jahriyai sultoniya tariqatidagi faoliyati bilan bir qatorda she'riyatda ham qobiliyat sohibi bo'lib, turkiy va forsiy tillarda g'azal, hikmat va fardlar bitgan. Bu she'riy meros uning haqidagi manoqib tarkibida bizgacha etib kelgan. Mavjud she'rlar yozma adabiyotdagi g'azal, qasida janrlari qonun-qoidalariga rioya qilingan holda bitilgan bo'lib, mavzu jihatdan esa orifona va nasihatomuzdir.

Ma'lumki, tasavvuf falsafasining yetuk namoyandalari Xoja Ahmad Yassaviy, Sulaymon Boqirg'oniylar o'zlarining bu sohadagi aqidalarini she'riy shaklda ifoda etib, o'zlaridan salmoqli meros qoldirganlar. Hazrat Xudoydod ham mana shu an'anani davom ettirib o'z aqidalarini she'riy tarzda yozganlar. Shuni alohida uqtirish kerakki, bu she'rlar tilining ravonligi, badiyatning soddaligi, fikrning aniq ifodasi, musiqiyliigi bilan ajralib turadi. Shu jihatdan olib qaraganda, hazrat Xudoydodning she'riy merosi XVI asr o'zbek adabiyotidagi uslubiy rang-baranglikni, mavzu ko'lamining kengligini, badiyat va tilda tushunarlikka intilishni chuqur tahlil etishda yaxshi vosita bo'lib xizmat qila oladi. Shu naita nazardan hazrat Xudoydodni XV asr oxiri va XVI asr birinchi yarmidagi tasavvufnng vakili sifatidagina emas, balki shu davrdagi badiiy jarayonning o'ziga xos namoyandasi sifatida ham ardoqlab, adabiy jarayon tarixiga nomini kiritish ayni muddaodir. Bu esa shayx Xudoydod Vali xotirasini ham mutasavvuf hamda shoir sifatida kerakli darajada abadiylashtirishga asos bo'la oladi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi. 2017 yil.
2. Inoyatov S., Qandahorov A. Shayx Xudoydod Vali – Karmana farzandi. T.: 2008.
3. Valixo'jaev B., O'rinboev B. Xudoydod Vali. Samarqand, 1995.
4. Bo'ldieva S. Nurota. Esse. T.: "Sharq" 2003.

-
5. Inoyatov S., Hayitova O. Karmana tarix ko'zgusida. T. "Sharq". 2006.
 6. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси. 2017 йил
 7. Иноятлов С., Қандаҳоров А. Шайх Худойдод Вали – Кармана фарзанди. Т.: 2008. 4-бет
 8. Валихўжаев Б., Ўринбоев Б. Худойдоди Вали. Самарқанд, 1995, 10- бет:
 9. Бўлдиева С. Нурота. Эссе. Т.: "Шарқ" 2003, 122-бет.
 10. Иноятлов С., Ҳайитова О. Кармана тарих кўзгусида. Т. "Шарқ". 2006, 148-бет.